

Қорақалпоғистон Республикасидаги Таълим Тизимида Амалга Оширилган Ислохотлар Тарихи, Даврий Ва Таркибий Ўзгаришларга Ҳисса Қўчкан Олим Ва Олималар

И. Г. Елмуратов¹

Резюме: Мақолада Қорақалпоғистон республикасида 1990-2020-йиллардаги Таълим соҳасидаги реформалар ва ўзгаришлар, ўзига хос ривожланиш йўналишлари, Мустақилликнинг дастлабки кунларидаги олий маълумотли кадрларга бўлган талабнинг ортиши, янги мутахассисликлар ва янгича таълимнинг жорий этилиши, Кадрлар тайёрлаш соҳасида ОТМ ўрни ва Қорақалпоқ давлат университетида амалга оширилган ислохотлар.

Таянч сўзлар: Таълим, Ислохот, Сиёсат, Университет, Илм-фан, Маданият, Таълим тўғрисида қонун, Кадрлар тайёрлаш.

Бугунги кунда жаҳоннинг йирик илмий муассасаларида таълим тизимини ривожлантириш ва ундаги ислохотларни кундалик ҳаётга кенг татбиқ этиш юзасидан қатор илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Таълим тизимини ривожлантиришнинг самарали ёндашувларини шакллантириш, интеграция жараёнларида таълимнинг ролини янада кучайтириш, таълимга катта таъсир кўрсатадиган ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларни таҳлил қилиш ва улар негизида янги стратегияларни ишлаб чиқиш устувор йўналишлардан ҳисобланади. Уларнинг мақсади таълим соҳасидаги харажатлар ва сифатнинг оптималлигини ошириш, мамлакатнинг жаҳон даражасида рақобатбардошлигини таъминлашдан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикаси Ўзбекистоннинг салоҳияти ва табиий имкониятлари тўла ишга солинмаган энг истиқболли минтақаларидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳудуднинг юқори ривожланиш суръатлари Қорақалпоғистон Республикаси таълим тизимини жадал ривожлантириш учун иқтисодий асос бўлиб хизмат қилади.

Қорақалпоғистон Республикасининг таълим тизимида оид яратилган асарлар даврий жиҳатдан ва назарий–концептуал моҳиятига кўра икки гуруҳга ажратиб таҳлил этилган.

Биринчи гуруҳга –маҳаллий олимлар томонидан яратилган тадқиқот ишларини;

иккинчи гуруҳга - хорижий муаллифлар томонидан эълон қилинган тадқиқот ишларини киритиш мумкин.

Биринчи гуруҳдаги адабиётларини ҳам ўз навбатида иккига бўлиб, жумладан, мустақиллик йилларида умуман Қорақалпоғистон тарихи бўйича чоп этилган фундаменталь асарларда ушбу мавзунини ёритилиши ҳамда махсус таълим ва педагогика тарихи ишлари бўйича тадқиқ этган мутахассислар асарларини таҳлил этиш мақсадга мувофиқ. Мустақиллик йилларида Қорақалпоғистон Республикасининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, халқаро майдонда тараққиётга бағишланган турли тадқиқотлар амалга оширилди [1].“Қорақалпоғистон янги тарихи” фундаменталь китобида таълим тарихи баён этилиб, унда академик С.К.Камолов ва Р.Ж.Базарбаевлар таълимнинг ривожланиш хусусиятларини таҳлил қилган ҳолда ислохотлар аҳамиятини таъкидлаб ўтган. Шунингдек, мустақиллик тарихи бўйича асосий адабиётларда Б.А.Кошанов, А.Джумашев, С.У.Нуржанов, Р.Ж.Базарбаев, А.Калилаев ва бошқа олимлар таълимдаги ислохотлар мазмунини ва босқичларини кўрсатиб ўтган. Таълим тизимидаги хотин-

¹ Қорақалпоқ давлат университети

қизларнинг ўрни ва уларнинг фаолияти Я.А.Абдуллаева монографиялари ва китобларида чуқур баён қилинган.

Шунингдек, Қорақалпоғистондаги педагогика тарихи ва ушбу тизимга хос жараёнларга[2] оид тадқиқотлар ҳам яратилган бўлиб, уларда саводсизликни тугатиш бўйича миллий тажриба ва Қорақалпоғистонда миллий зиёлилар қатламининг шаклланишига оид бой материаллар берилган. У.Алеуов, Э.Янгибаева, П.Абдимуратов, Г.Жумашева, З.Қурбаниязова, А.Тилегенов, П.Берданова, Р.Нуржанова, С.Романова ва бошқаларнинг ишларида халқимизнинг миллий менталитетини ҳисобга олган ҳолда миллий тарбия, ўзликни англаш, келажак авлодни маънавий-ахлоқий руҳда тарбиялаш масалалари ёритилган [3].

Тадқиқот иши бўйича профессор Тожибой Утебаев қатор тадқиқотлар олиб борган[4]. Муаллиф Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи ярми ва XXI аср бошидаги таълим-тарбиявий фикрлар ривожининг устувор йўналишларини аниқлаб, илғор педагогик тажрибаларни узлуксиз таълим тизимига жорий этиш механизмларини такомиллаштириш жараёнини баён қилган Қорақалпоғистонда XX асрнинг иккинчи ярми XXI аср бошларидаги таълим ислохотларининг ижтимоий омил сифатидаги аҳамиятини асослаб, мустақиллик давридаги таълим-тарбиявий фикрлар ривожининг асосий йўналишлари ва қиёсий типологиясини аниқлади.

Қорақалпоғистон таълим тизими бўйича салмоқли тадқиқотларни амалга оширган Р.Ж.Уразбаевани алоҳида таъкидлаш лозим. Р.Уразбаеванинг докторлик диссертацияси ва монографияларида Қорақалпоғистон таълим тизими шаклланиши ва мустақиллик йилларидаги ҳолати бўйича батафсил маълумотлар берилган[5]. Ўзбекистон Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз юритилиб, унинг дунё тажрибаси ва миллий хусусиятларимизни ўзида мужассам этган ўзига хос ноёб ҳодиса эканлиги таъкидланган [6].

Шу ўринда Ўзбекистондаги таълим соҳасидаги ўзгаришлар ва кадрлар тайёрлаш масаласига бағишланган тадқиқотларда[7] тизимдаги ислохотларнинг Қорақалпоғистон таълим тизимига таъсири хусусида ҳам кўплаб маълумотлар мавжудлигини қайд этиб ўтиш лозим.

Ўлкамизда халқ таълими тарихининг 150 йиллик тарихи Р.Дж.Уразбаеванинг [8] монографиясида кенг баён қилинади. Ҳозирги кунда Қорақалпоғистон Республикасининг касбий таълим бошқармасига қарашли коллеж ва лицей ўқитувчиларининг хорижда малака оширганлиги ҳақидаги маълумотлар Р.Ўразбаева ва И.Жоллибекова “История подготовки медицинских кадров в Каракалпакстане” мавзусидаги мақоласида ўз аксини топган[9]. Р.Уразбаева “Бердақ номидаги Қорақалпоқ Давлат университетининг талқин қилиниши ва ривожланиши” номли мақоласида ҳозирги вақтда География кафедраси ёнида Геоинформатик система лабораторияси ишлаб турибди. Улар шу проект бўйича иш олиб бормокда деб ёзади[10].

Қорақалпоғистон маданиятининг XX асрнинг иккинчи ярмида ривожланиши тарихи олимларимизнинг энг кўп шуғулланган йўналиши эканлигини таъкидлаш лозим [11]. Қорақалпоғистоннинг ҳозирги замон тарихи ва маданияти бўйича илмий меҳнатлар яратишда академик Ж.Б.Базарбаев фаол қатнашиб келган [12].

Мустақиллик йилларидаги Қорақалпоғистонда таълим тизими тарихига доир илмий изланишлар дунёнинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Heidelberg University of Education (Германия), New York University (АҚШ), Kyoto University of Education (Япония), Korea National University of Education (Корея), Белгород давлат университети (Россия)да ҳамда хорижий тадқиқотчиларнинг ҳам диққат-эътиборида бўлиб келмокда. Уларнинг асарларида Қорақалпоғистон таълим тизими Ўзбекистон ва Ўрта Осиё таълим тизими билан бирга тадқиқ этила бошланди. Хусусан, америкалик тадқиқотчи Джон Шоберлейн Марказий Осиёни тадқиқ қилувчилар сони 1991 йил 400 бўлса, 2007 йил 3 минг олимдан ошганини таъкилайди[13]. Шу қаторда Қорақалпоғистон таълим тизими Ширин Акинер ва бошқалар томонидан ўрганила бошланди [14].

Ушбу асарларда Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон тарихини ўрганишга катта ҳиссаси маданий ислохотлар сиёсатида таълим тизимидаги ислохотлар жараёни, Қорақалпоғистон Республикасининг маданияти, таълим, она тилини ривожлантириш учун кенг имконият яратилгани таъкидланган [15].

2002 йил нашр этилган «Қозоқлар» монографиясида шунингдек, германиялик тадқиқотчи К.Пандернинг «Марказий Осиё»[16] номли йўлқўрсаткичида Қорақалпоғистон таълими тизими Марказий Осиё таълими мисолида қиёсий таҳлил қилинганини кўриш мумкин.

Орол фожеаси ҳудуддаги маданият ва таълим тизимида салбий таъсири, қорақалпоқларнинг маданияти ва санъати, ўлкадаги тарихий ёдгорликлар, жумладан мадрасалар ва мактаблари, Совет даври таълим сиёсатининг таъсири [17] кабилар тўғрисидаги маълумотлар диққатга сазовордир

Дарҳақиқат, хориж ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг асаларидаги маълумотлар умумий характерга эга бўлиб, таълим тизимидаги ислохотлар жараёни тарихи алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаганлиги боис, республика таълим тизимидаги ислохотлар ва уларнинг йўналишлари, натижалари ҳамда тизимдаги ўзгаришларга таъсирини тарихий нуқтаи-назардан таҳлил қилиш долзарб вазифалардан биридир. Мақоланинг илмий аҳамияти шундаки, келтирилган таҳлилий маълумотлар, назарий фикрлар ва хулосалар Ўзбекистон таълим тарихига оид методологик-услубий ёндашувларни мукаммаллаштиради. Шунингдек, таълим соҳаси меъёрий-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш, педагог кадрлар тайёрлашга оид назарий хулосалар ҳамда услубий ёндашувларни ишлаб чиқишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдиң екинши ярымынан XXI әсирге шекем. –Нөкис: Қарақалпақстан, 2003; Абдуллаева Я.А. Қорақалпоғистон хотин-қизлари: Кеча ва бугун. XIX асрнинг охири ва XX аср. – Тошкент: Ijod dunyosi, 2004; Кошанов Б.А., Аметов Т.А. Очерки новейшей истории Республики Каракалпакстан. – Нукус: Qaraqalpaqstan, 2015; Джумашев А., Нуржанов С., Уразова Л., Таджиева Р. Қарақалпақстан тарийхы (1991-2015-жыллар). –Нөкис: Илим, 2018; Айтмуратов Ж.Культура Каракалпақстана в 70-90 –е годы: общее состояние и тенденции развития. –Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус,1997;
2. Алеуов У. Становление и развитие педагогической мысли в Каракалпакистане. - Нукус: Билим,1996; Карлыбаев М.А. Медресе в Каракалпакии XIX - начала XX веков. – Нукус: Билим, 2002; Айтмуратов Ж. Развитие культуры в70-90 годы XX-века . – Нукус: Билим, 1997.
3. Алеуов Ў. Қорақалпоғистонда педагогик фикрларнинг шаклланиши ва ривожланиши. – Нукус: Билим, 1993. – 36 б.; Янгибаева Э. Теория и практика обучения математике младших школьников в Узбекистане: Автореф. дис.. док. пед. наук. - Ташкент: ТГПИ, 2006. – 61 с.; Абдимуратов П.С. Каракалпақские народные традиции в нравственном воспитании старшеклассников: Автореф. дис канд. пед. наук. – Ташкент: УзНИИПН, 1998. – 22 с.; Жумашева Г.Х. Формирование основ культуры общения дошкольников на каракалпақском языке в условиях двуязычия средствами театрализованных игр: Автореф. дис. кан. пед. наук. – Ташкент: УзНИПН,1996.-19 с.; Курбаниязова З.К. Тарбиявий ишлар жараёнида ўқувчиларда миллий ўзликни англашни шакллантиришнинг педагогик асослари (Қорақалпоқ мактабларининг 7-8 синфлари мисолида): Пед. фан. ном. дис.... Автореф. – Тошкент: ЎзПФТИ, 2002. – 21 б.;
4. Утебаев Т.Т. Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи ярми – XXI аср бошида таълим-тарбиявий фикрларнинг ривожланиши. Педагогика фанлари доктори ... автореферати. Тошкент, 2016. 82 б.; Уша муаллиф. Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи ярми-XXI аср бошида таълим-тарбиявий фикрларнинг ривожланиши. Монография. – Нукус: Билим, 2015. – 196 б.; Уша муаллиф. Мустақиллик йилларида педагогика фанининг ривожланиши // Мактаб ва ҳаёт. –

- Тошкент, 2008. - №1. – Б. 24-25; Уша муаллиф. Қарақалпақстанда ХХ асирдеги педагогика илимининг баъзибир маселелери // Вестник Каракалпакского государственного университета. – Нукус, 2012. - №3-4. – С.28-29; Уша муаллиф. Қорақалпоғистонда узлуксиз таълим тараққиёти // Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2013. - № 1. – Б.35-39; Уша муаллиф. ХХ асрда Қорақалпоғистонда таълим-тарбиявий фикрлар тараққиёти // Пим ha'm ja'miyet. – Нёкис, 2014.
5. Уразбаева Р.Дж. История образования в Каракалпакстане (последняя четверть XIX – начало XXI вв.). – Автореферат дисс. ... доктора ист. наук. – Ташкент: Институт истории АН РУз., 2012; Уразбаева Р.Дж. Историография истории образования в Каракалпакстане//Тарихий манбашунослик муаммолари. Респ. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2008. Б.374-384.
  6. Нёкис мамлекетлик педагогикалык институты (хужжетлер хэм жылнамалар). – Нёкис: Қарақалпақстан, 2004; Әжинияз атындағы Нёкис мамлекетлик педагогикалык институтына 75 жыл. Теберик билим дәрғайы. – Нёкис: Қарақалпақстан, 2010; Әжинияз атындағы Нёкис мамлекетлик педагогикалык институтына 80 жыл. Туңғыш жоқары билим хэм илим дәрғайы. – Нёкис: Қарақалпақстан, 2014.
  7. Толибов Р. Н. Развитие и совершенствование системы среднего специального образования и подготовка кадров специалистов в Узбекистане: опыт и проблемы. Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Т.: 1993;
  8. Уразбаева Р.Дж. История образования в Каракалпакстане (последняя четверть XIX – начало XXI вв.). – Ташкент: Yangi nashr, 2011. 272 с.
  9. Уразбаева Р.Дж. , Жоллыбекова И. История подготовки медицинских кадров в Каракалпакстане // Вестник ККО АН РУз. Нукус, 2006. №3. С.85-87
  10. Уразбаева Р.Дж. Бердақ номидаги Қорақалпоқ Давлат университетининг талкиш қилиниши ва ривожланиши // Халқ таълими. – Тошкент, 2000. №6. – Б.57-58
  11. Уразбаева Р. Из истории высшего и среднего специального образования в Каракалпакстане. Нукус. 1994; Айтмуратов Ж. Развитие культуры Каракалпакстана в 70-90-е годы XX века.- Нукус: Билим, 1997; Ахметшин Р.Ш. Культурно просветительные учреждения Каракалпакстана (второй половине 40-50-х годов). Илим кандидаты автофераты. Нукус. 1996; Джанабаев Р. К. Культурное строительство в Каракалпакстане (1961-1977 гг.). Илим кандидаты автофераты. Москва, 1985;
  12. Базарбаев Ж. Миллий идея – бизиң идеямыз. - Нёкис: Билим, 2003; Усы автор. Әдиўли ел ағасы, пидайы инсан (Қ.Камалов ҳаққында). - Нёкис: Қарақалпақстан, 2006;
  13. John Schoeberlein. The Growth and Development of Central Asian Studies in the West. Доклад, представленный в IFEAC (Французский Институт Исследования Центральной Азии). Ташкент, 11 июня 2007.
  14. Akiner Sh. Cultural Change and Continuity in Central Asia. England: Kegan Paul International, 1991; Birgit N.Schlyter. The karakalpaks and other language minorities under Central Asian State pule //Democracy in Central Asia. Papers read at a Conference in Istanbul, 1-3 june 2003. Edited by Birgit N.Schlyter. Swedish Research.
  15. Roy O. The New Central Asia. The Creation of Nations. – London, New York, 2000.
  16. Pander K. Zentralasien. Kunst-Reiseführer. — Köln: DuMont, 1998.
  17. Massicard E., Trevisani T. The Uzbek Mahalla; between State and Society // Central Asia. Aspects of Transition. Ed. By T. EverettHeath– London, New York: RoutledgeCurzon, 2003. Marianne Kamp. The New Woman in Uzbekistan. Islam, Modernity and Unveiling Under Communizm. London, 2006; Douglas Northrop. Veiled Empire. Gender and Power in Stalinist Central Asia. London, 2004; Shoshana Keller. Story, Time and Dependent Nationhood in the Uzbek History

Curriculum//Slavic Review. Vol.66; William Fierman. Identity, Symbolism and the Politics of Language in Central Asia //Europe-Asia Studies. Vol.61. 2009.

18. Елмуратов, И. Г. (2020). ИСТОРИЯ РЕФОРМ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. In *Астраханские Петровские чтения* (pp. 49-50).
19. Айтмуратова, Ж. Ж. (2023). Қорақалпоқ Қўшиқчилиқ Санъатининг Ривожланишида Яккахон Ижрочиларнинг Хизмати. *Взгляд В Прошлое*, 6(4).

